

SPOLEČENSTVÍ STRACHU

Milan Šimečka (Bratislava) *

1. Je mnoho cest, po kterých lze uniknout ze společenství strachu. Avšak ani jedna není univerzální, ani jedna neplatí pro všechny. Je cesta úniku, která vede přes hranice, ani ta není dostupná všem. Je to cesta, která zraňuje duše, těch kteří zůstali i těch, kteří odešli. Tato zranění si ošetřujeme většinou v skrytu. A v hlavě nám tiská absurdní vize, kterou vymyslel lidový vtipálek v týdnech regulačních stupňů : při tom posledním stupni všichni odejdou a poslední sfoukne svíčku.

Nejschůdnější a také nejhojněji používaná cesta úniku ze společenství strachu vede do soukromí, do uzavřeného světa rodiny, blízkých přátel, zahrad a chalup, do malých společenství a spolků, povolených státem, ale nepřliš kontrolovaných kroužků motoristů, přátel přírody, trampů, chovatelů drobného zvířectva, rybářů, sběratelů mincí a všeho možného a jiných sdružení, které na výročních schůzích odfláknou povinné díkůvzdání, odhlasují nějakou tu brigádu, ale pak se věnují společnému zájmu. Absolutně většina občanů si střeží tuto sféru normalnosti a vyhýbá se konfrontaci s myšlenkami a aktivitou, které budí strach. Nerada slyší o křivdách a perzekuci jiných a je nakloněna věřit tomu, že si pronásledovaní vydědění zavinili svůj neštěstí sami. Je množství skořápek, ve kterých se dá při trošce štěstí prožít normální a v jistém smyslu i důstojný život. Strach tolik neponižuje, protože se mu pečlivě vyhýbáme. I klidu lze dojit. Niterné křesťanství a jiné víry poskytnou ráj srdce. Poskytne jej i rozum a skeptické vědomí o bezútěšnosti světa. V Československu jsme specialisté na vymýšlení skořápek. Filosoí má třeba brilantně propracovanou teorii o tom, že člověk je úděsným omylem přírodního výběru. A už má skořádku, která chrání před angažovaností a před strachem. Starý muž, který prožil svůj život v bezpečí, klidu a tiché důstojnosti v této politicky zmítané zemi mi prozradil s jistou hrdostí recept na takový život. Více než čtyřicet let, každý večer, naslouchal zprávám a komentářům z BBC. Nikdy neměl iluze, nikdy ho nic nepřekvapilo, věděl předem, co se od toho či onoho režimu dá očekávat. A takto všechny režimy přelstil.

Třetí a nejméně schůdná cesta, aby to znělo jako v pohádce, je cesta pravdy. Ze společenství strachu není nutné unikat, lze mu také čelit. Člověk se může rozhodnout a nerespektovat pravidla, která společenství strachu vytvořilo. Neosvobodí ho to sice od strachu jeho vlastní volby, ale je to strach vzpoury a to už je něco jiného. Člověk pak čelí společenství strachu ne proto, že by strach neznal nebo pohrdal radostmi života, ale prostě proto, že mu toto čelení strachu připadá důstojnější alternativou lidské existence.

Brilantní analýzu tohoto postoje podal V. Havel ve své eseji *Moc bezmocných***. Jsou to také právě tyto postoje a lidské situace z nich vyplývající, které přitahují nejvíce pozornosti. Žít v pravdě a čelit strachu je úctyhodný program, rozložen do tří podrobněji popsaných tisíciletí v trvání lidské pospolitosti soustřeďuje v sobě všechno úsilí o skutečné lidství. Jestliže vůbec existuje nějaké nadčasové hledisko pro zhodnocení

* Závěrečné kapitoly z rozsáhlejší samizdatové studie. Úplný text viz *Listy*, Řím, 1/1980.

** Vyšlo německy v nakladatelství Rowohlt, Rheinbeck, NSR, 1980 v překladu G. Lauba.

lidských činů v dějinách, které je společné pro všechny kultury světa, pak je to hledisko, které skládá úctu statečnosti a smyslu pro pravdu. Toto hledisko, byť bylo čistě jen mravní, nelze obejít.

Program statečnosti a neústupnosti z poznané pravdy má ve speciální československé, polské a sovětské skutečnosti zvláštní přitažlivost. To proto, že pravda je lehce poznatelná v politických systémech, které vystavěly na svou obranu celou hradbu lží. Pravda je pak opak toho, co se píše v novinách, s výjimkou předpovědí počasí, jak se praví v jednom vtípu, ty jsou pravděpodobné. A statečnost je zvednout ruku k nesouhlasu, když všichni ostatní ze strachu souhlasí. V těchto systémech není potřebné pravdu úporně hledat ani se šířat pochybností, zda je to ta pravda pravdoucí, protože státní lež se ani moc nesnaží vypadat jako pravda. Občanský život pak poskytuje ve společenství strachu denodenně příležitost ke statečnosti.

To však vůbec neznamená, že program občanské statečnosti a neústupnosti z poznané pravdy je právě tak snadno proveditelný a obecně přijatelný. Naopak, je to program náročný a obtížný. Vždyť celé společenství strachu bylo systematicky vybudováno proto, aby byl takový program masově neproveditelný.

Rozhodnutí k pravdě zraje o samotě. V tichu a beze svědků. Žádná masová euforie takové rozhodnutí neuspěší. Naopak, rozhodnutí musí zrát v tlživé atmosféře obecné netečnosti. Je nutné zvážit hodnoty života a umět je alespoň pojmenovat. V tom smyslu je statečnost náročná na vzdělání. Rozhodnutí ke statečnosti není krok do neznáma. Všichni víme, co bude následovat. A tak statečnost a pravda stojí proti bezpečí, klidu, práci, hmotné zajištěnosti, proti rodině a normální budoucnosti dětí, proti vyřazenosti, veřejným pomluvám a desítkám jiných příkoří, která znají nejlépe ti, kteří se už rozhodli. A odměna, které se za to vše člověku dostává, je jen zase jiný ráj srdce, lehce zpochybnitelný během obyčejného života, podléhající únavě, nemocem a lidským slabostem.

A přesto právě z takových rozhodnutí vyrostla ve Východní Evropě rozsáhlá myšlenková hnutí (která se stále rozpakují nazvat disidentstvím), která dnes patří neoddělitelně do evropské kultury. Tato hnutí přirozeně nezrušila společenství strachu, jen se z něho vydělila. Lidé, kteří se rozhodli pro občanskou statečnost a pro život v pravdě zvítězili spíše nad sebou samými než nad společenstvím strachu.

2. V Československu pravděpodobně nikdo nepochybuje o společenské smysluplnosti těch dramatických momentů, které doprovázejí pokusy uplatnit pravdu a občanskou statečnost. Ví se už příliš dobře do jakých hlubin ponížení a společenské degradace taková otevřená konfrontace s mocí člověka strhává.

Jestliže přesto vznikla diskuse ve společenství Charty o statečnosti a smyslu těch nejdramatičtějších konfliktů s mocí, pak hlavní příčinou, kromě jistých nedorozumění, bylo už delší dobu zrající poznání o hranicích, které staví sociální skutečnost do cesty každé mravní výzvě, byť by byla podepřena obětí několika tisíců lidí. Tato hranice by zůstala zachována, i kdyby ono obětování probíhalo ještě dramatičtější způsobem.

Pochybnost o účinku mravní výzvy i mravního příkladu je užitečná pochybnost. Obrací totiž pozornost k problémům většiny, kde převažuje ekonomický a sociální zájem nad zájmem o pravdu. Taková pochybnost nás nutí zkoumat dosah oné převážně existenciální interpretace zápasu se strachem a hledat možnosti jeho rozšíření. A taková pochybnost znovu vystavuje do popředí elementární otázku, zda všechno to, co se děje v « disidentských hnutích », má být uzavřeno v těchto hnutích, anebo má především přesahovat do celého společenství strachu.

Úvahy vyplývající z těchto pochybností mohou být někdy až nepříjemně realistické. V takových realistických úvahách o statečnosti a strachu se nutkavě například vynořuje

myšlenka na široké společenství strachu, ve kterém žijí ti, kteří neprojdou existenciální revolucí, protože mají prostě jiné starosti. Přitom to vůbec neznamena, že by nepocítovali lidskou nedůstojnost svého postavení.

Z tohoto bodu se však také začínají odvíjet myšlenky, které mají jiné pořadí důležitosti. Jsou to myšlenky na nejnaléhavější problémy většiny. Úvahy, hledající východisko z ekonomické průměrnosti, ve které Československo vězí a která je příčinou hluboké národní nespokojenosti, stejně jako podprůměrnost technologická. Úvahy hledající východisko z krize efektivity, fiktivních cenových relací, nedostatku energie a vůbec z krize národní výkonnosti, která je zdrojem rozšířeného pocitu národní méněcennosti. Jsou samozřejmě i jiné problémy, které hluboce ovlivňují úroveň obyčejného života, celého národního bytí. Jsou to problémy pracovní, problémy lidského uplatnění v rigidní struktuře, která odsuzuje naprostou většinu k pasivitě, problémy zásobování a služeb, které způsobují, že se lidská energie vyčerpává ve shánění věcí. Jsou problémy národnostní, problémy menšin, náboženské problémy, problém rozsáhlé korupce a celé koncepce veřejného života.

V uvažování přeneseném na toto pole je samozřejmě méně prostoru pro mravní rigoróznost. Je dovoleno vážit efektivitu mravního gesta a efektivitu kompromisu. Na tomto poli lze skutečně ocenit lidskou normalnost nepokřivenou strachem, být opatrnou a utajenou, nebo poctivou práci, protože je svým způsobem vzpourou proti systému, který si vynucuje šlendrián a velkohubá gesta.

V tomto pojetí zápasu se strachem má pravda možná mnohem více spojenců, než by připouštěl pohled z místa existenciální revoluce. Jsou jimi všichni, kdož pochopili lživost ideologické fasády a překonali myšlenkovou křeč. V nehybnosti je udržuje jen strach. Jednájí reflexivně a nestrkají ruku do ohně, protože vědí, že se popálí. Moc si je vědoma tohoto reflexivního chování a udržuje na všech strategických místech ohněčky, které pálí. Popáleniny jsou bolestivé a špatně se hojí. Mnozí lidé je neukazují a skrývají je pod oděvem. Nevím, proč by k tomuto strachu z popálenin neměli být nejshovívavější právě ti, kteří popáleniny vědomě riskují a vědí o jejich bolestivosti své.

Zápas se strachem probíhá i ve vědním rámci. V realistické koncepci tohoto zápasu je spojencem pravdy i fiktivní muž, který se zvedne na stranické schůzi a aniž věděl o tom, že se rozhodl pro pravdu, jen v naivní víře v beztrestnost poctivých úmyslů, strhne trochu pokrytectví z toho, co zná z vlastní praxe. Na hranici takového spojení je i rozumný krok vlády anebo projev velkorysosti ze strany úřadů, i když si teď právě nemohu vzpomenout na nějaký průkazný příklad.

Strach není věčný, i jeho udržování unavuje, zvláště když ideologie na jeho podporu ztratila dávno věčný smysl. I společenství strachu je zrušitelné. Z poznání, ověřeného zkušenostmi o chování evropských společenských struktur, tato zrušitelnost vyplývá. V historickém okamžiku, ke kterému vede sociální zákonitost, přestane být statečnost osobní volbou a pravda dobrodružstvím rozumu, statečnost se stane nevyhnutelností a pravda předpokladem pro překonání stagnace celého národního bytí, pro krok k dalšímu stupni civilizačního rozvoje, pro odvrácení těch nebezpečí, které civilizační rozvoj přináší, a zcela jistě i pro zachování míru, který je ohrožován také jen strachem, založeným na kultivované ideologické lži.

Předpokládám, že takový okamžik lehce poznáme. Zajdeme večer k bývalému příteli a on nám beze strachu otevře dveře, budeme se procházet s jinými přáteli a nehledat noru, do které bychom zalezli, popáleniny na kůži se začnou hojit.